

Toplum ve Sosyal Hizmet

ISSN: 2147-3374 / E-ISSN: 2602-280X

Derleme Makale / Review Article

Travma Bilgisine Dayalı Yaklaşımın Şiddete Maruz Bırakılan Kadınlarla Çalışmalarda Kullanımı

Use of Trauma-informed Approach in Studies on Women Subjected to Violence

Melike YALÇIN

Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe
Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı
Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet
Bölümü, myalcin@aku.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2312-276X

Başvuru: 11.03.2022

Kabul: 23.02.2023

Atıf:

Yalçın, M. (2023). Travma bilgisine dayalı yaklaşımın şiddete maruz bırakılan kadınlarla çalışmalarda kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(2), 513-526. DOI: 10.33417/tsh.1086574

ÖZ

Günümüzde, her dört kadından birinin, yaşamının bir döneminde erkek şiddetine maruz bırakıldığı bilinmektedir. Kadın sığınma evleri, kadın danışma merkezleri, şiddet önleme ve izleme merkezleri gibi kuruluşlarda ise şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik koruyucu ve önleyici destek hizmetleri sunulmaktadır. Şiddete maruz bırakılmak, kadınlar üzerinde travmatik etkiler oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadınlara sunulacak hizmetlerin de şiddetin kadın üzerindeki travmatik etkilerini göz önünde bulunduran bir yaklaşım çerçevesinde hassasiyetle sunulması önem taşımaktadır. Uluslararası alanda yayımlanan pek çok çalışmada şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik hizmetlerin, travma bilgisine dayalı yaklaşım çerçevesinde incelendiği görülmüştür. Ülkemizde ise hem ilgili literatürde hem de uygulamada şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik travma bilgisine dayalı yaklaşıma ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile şiddetin kadın üzerindeki travmatik etkilerine değinilmekte, travma bilgisine dayalı yaklaşım ile kadınlara sunulacak hizmetlerde bu yaklaşımın kullanımı konusu incelenmektedir. Böylece bu alanda hizmet sunan uygulayıcılara travma bilgisine dayalı yaklaşım hakkında bilgi vermek ve literatüre katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Travma bilgisine dayalı yaklaşım, şiddet, kadın

ABSTRACT

Today, it is known that one out of every four women has been exposed to male violence at some point in their life. In organizations such as women's shelters, women's counseling centers, violence prevention and monitoring centers, protective and preventive support services are provided for women subjected to violence. Being subject to violence creates traumatic effects on women. Therefore, it is important that the services to be offered to women are presented sensitively within the framework of an approach that takes into account the traumatic effects of violence on women. In many studies published internationally, it has been observed that services for women who have been subjected to violence are examined within the framework of trauma informed approach. In our country, no study has been found on the approach based on trauma informed towards women who have been subjected to violence both in the relevant literature and in practice. In this study, the traumatic effects of violence on women are addressed, and the use of this approach in the services to be provided to women with an approach based on trauma informed is examined. Thus, it is aimed to provide information about the trauma informed approach to the practitioners providing services in this field and to contribute to the literature.

Keywords: Trauma-informed approach, violence, woman

GİRİŞ

İnsan eliyle oluşturulan travmatik yaşantıların, maruz kalanlar üzerindeki etkisi, diğer travmatik yaşantılara göre daha derin olmaktadır. Şiddet ise, insan eliyle oluşturulan travmalardan biri olup, maruz bırakılan bireyin öncelikle diğerlerine karşı güven duygusunun sarsılmasıyla sonuçlanmaktadır.

Kadınların maruz bırakıldığı duygusal, psikolojik, ekonomik, cinsel ve fiziksel şiddet, bunun yanı sıra ısrarlı takip ve siber şiddeti de içeren şiddet türleri, kadının psiko-sosyal iyilik halinin bozulmasına neden olur. Travmatik stresörler başka bir kişiden geldiğinde, daha fazla zarar verici olmaktadır ve kompleks travmayı oluşturur. Şiddete maruz bırakılmak ya da tanık olmak da kompleks travmanın bir çeşididir (Blue Knot, 2016). Herman'a (2015) göre psikolojik travma yoğun korku durumu, çaresizlik, kontrol kaybı duygusu ve yok olma tehdidi ile karakterize bir durumdur ve kadınlar şiddete maruz bırakıldıklarında bu duyguları deneyimlemektedirler. Travmatik olaylar bireyin hafıza, biliş, duygu ve psikolojik uyarımında derin ve uzun süreli değişimlere neden olmaktadır.

Genel olarak travmatik durumlar, bireyin deneyimlediği olaylara ilişkin algısına dayalıdır. Bir birey için travmatik olabilecek bir durum ya da olay, diğeri için aynı olmayabilir. Bununla birlikte travmatik tepkiler, anormal durumlara verilen normal tepkilerdir. Şiddete maruz bırakılan her kadının bu olaya verdiği tepkiler de bu çerçevede benzer olmayabilir. Travmatik tepkiler psikolojik ya da duygusal zayıflığın bir göstergesi olmayıp şiddete maruz bırakılma durumuna özgüdür (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013). Bu noktada şiddete maruz bırakılan kadınlar ile çalışan profesyonellerin bu konu hakkında bilgilendirilmesi önemlidir.

Şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik çalışmalarda genellikle kadının güvenliğinin sağlanması ve krize müdahale önceliklidir. Bununla birlikte, şiddete maruz bırakılmanın travmatik etkilere neden olabileceği ve buna yönelik bilgi ve müdahalelerin önemi çok fazla dikkate alınmamaktadır. Travma bilgisine dayalı yaklaşım ise kısaca şiddete maruz bırakılan kadının gösterdiği bazı davranış ve tepkilerin doğrudan travmatik deneyimle ilişkili olabileceğine dair farkındalık olarak açıklanabilir (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013).

Uluslararası alanda yayımlanan pek çok çalışmada şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik hizmetler, travma bilgisine dayalı yaklaşım çerçevesinde incelenmektedir. Ülkemizde ise hem literatürde hem de uygulamada şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik travma bilgisine dayalı yaklaşıma ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada travma bilgisine dayalı yaklaşım konusunda farkındalığın oluşması hem alanda hem de literatürde bu konuya ağırlık verilmesi ve şiddete maruz bırakılan kadınlar özelinde de ele alınması amaçlanmıştır.

Travma bilgisine dayalı bir yaklaşımda travmanın ne olduğunu, travmanın birey üzerindeki etkilerini bilmek ve uygulamada bu bilgilere dayalı bir yaklaşımı kullanmak önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada öncelikle şiddetin kadınlar üzerindeki travmatik etkileri açıklanmış, ardından travma

bilgisine dayalı yaklaşım hakkında bilgi aktarıldıktan sonra, söz konusu yaklaşımın şiddete maruz bırakılan kadınlarla çalışmalardaki kullanımına yer verilmiştir.

Şiddetin Kadın Üzerindeki Travmatik Etkileri

Travma bilgisine dayalı yaklaşımı anlayabilmek için öncelikle travmayı ve şiddetin kadınlar üzerindeki etkilerini anlamak gerekmektedir. Nitekim şiddete maruz bırakılmak tıpkı savaş, afet, kaza, çocuklukta yaşanan istismar gibi diğer travmatik olaylardan biridir ve bireyler üzerindeki etkileri de oldukça fazladır (Dong, 2021).

Travma, en yalın haliyle bir saldırı sonucu meydana gelen fiziksel ya da duygusal zarar olarak tanımlanmaktadır. Saldırının türü ve yoğunluğundan bağımsız olarak ise birey bu duruma çeşitli tepkilerde bulunabilmektedir (Anyikwa, 2016). Bir olayın travmatik bir yaşantı olup olmadığını belirlemedeki ölçüt ise bireyin yaşamına yönelik doğrudan tehdit ya da ölüm tehlikesi içermesidir (Bayram, Duman & Demirtaş, 2018).

Travmatik bir olay sonucunda bedende pek çok fizyolojik değişim yaşanmaktadır. Bireyler, içgüdüsel olarak tehlike sinyallerine yanıt vermektedirler. Söz konusu yanıtlar, algılanan tehlikeye karşı vücudumuzun bizi güvende tutma tepkileri olarak “*savaşma, kaçma ve donma*” şeklinde karakterize olmaktadır. Birey kendini tehdit altında hissettiğinde ilk olarak sempatik sinir sistemi uyarılmaktadır. Bu durum bireyin adrenalin ve diğer stres hormonları salgılamasına neden olarak vücudunu alarm durumuna geçirir. Bireyin zaman algısı değişebilir, vücudun acıkma ya da uyuma gibi zorunlu olmayan süreçleri bir süreliğine durur. Tüm bu değişimler normaldir ve yaşanan travmatik olaya uyum sağlama tepkileridir. Bunlar, tehdit edilen kişiyi travmatik olaya tepki vermesi için harekete geçirmek üzere yaşanmaktadır. Savaşma tepkisinde kişi travmatik olayla ilgili fiziksel ya da sözel davranışta bulunabilir. Kaçma tepkisinde ise travma karşısında bireyin tepkisi uzaklaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Vücut, travmatik deneyimi uzaklaştırmak için harekete geçer. Bunun örneği doğada tehlikeli durumlarda kaçan hayvanlarda da görülmektedir. Donma tepkisinde ise vücudun şiddet karşısında fiziksel bir tepki vermeyi bırakmasıyla karakterizedir. Birey hareket edemez şekilde hissedebilir ya da içgüdüsel olarak travma esnasında hareketsiz kalır (Herman, 2015; Van der Kolk, 2020).

Fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik ve kontrol etmeyi içeren ısrarlı takip gibi şiddet davranışlarına maruz bırakılmak şeklindeki travmatik deneyimler, kadının duygusal, fiziksel ve manevi sağlığını ve bütünlüğünü çeşitli yönlerden etkilemekte ve post-travmatik stres bozukluğu, depresyon, intihar ve anksiyeteye yol açmaktadır (Sullivan vd. 2017). Post travmatik stres bozukluğu DSM-V'e [The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorder] göre “*olayın sık sık rüyalarda görülmesi, olayı yeniden yaşantılama, olayı çağrıştıran durumlara karşılaşma halinde yoğun sıkıntı duyma ya da fizyolojik tepki verme, olayla bağlantılı etkinlik ve yerlerden kaçınma, insanlardan uzaklaşma, uykuya dalmada ya da sürdürmede güçlük, düşüncelerini belirli bir konu üzerinde yoğunlaştırmada zorluk, aşırı irkilme tepkisi*” ile karakterize bir durum göstermektedir (Andreasen, 2011). Şiddete maruz

bırakılan kadınlardaki depresyon düzeyi ise kalmayanlara oranla daha fazladır. Her ne kadar maruz bırakıldığı şiddetten travmatik boyutlarda etkilenmemiş olsa da çocukluk döneminde istismar deneyimi olanlarda travmatik etkiler daha ağır olabilmektedir. Belirli bir dönemde ya da uzun sürelerle şiddete maruz bırakılmak davranış ve duygular üzerinde olumsuz etkilere neden olmakta, bu ise kadının günlük yaşamdaki işlevselliğinde birtakım bozulmalara yol açmaktadır. Konsantre olmada güçlük, yüksek anksiyete durumu, uykusuzluk gibi sorunlar, karar verme ya da duygusal kontrol sağlamada zorluklar meydana getirebilmektedir (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013). Söz konusu durumlar kadının karar vermesi ve duygusal kontrolünü sağlamasını etkileyen faktörlerdendir. Alta yatan travmatik etkiler ortaya çıkarılmadıkça, şiddete maruz bırakılan kadınların kendilerini iyi hissetmeleri ve iyilik hallerini sürdürmeleri çok da kolay olmamaktadır (Sullivan vd., 2017). Bununla birlikte, kadınların kimlik, kişiler arası ilişkiler, kendinden ve diğerlerinden beklentileri, duygularını düzenleme ve dünyaya bakış açısının değişmesi de travmanın kadın üzerindeki geniş etkilerindedir. Şiddetten kaynaklı travma semptomları ve güvenli bir ortamın yokluğu, şiddete maruz bırakılan kadınlar için tedavi ve iyileşmeyi engelleyici faktörlerdendir. Ortaya çıkarılmamış ve müdahale edilmemiş travmanın, fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları, madde kötüye kullanımı gibi durumlara yol açtığı bilinmektedir (Elliott, Bjelajac, Falot, Markoff & Reed, 2005).

Travmaya verilen tepkiler, bazı kadınlar ya da profesyoneller tarafından "*çılgınlık*" olarak görülebilmektedir. Oysaki bu tepkiler, istismar edici ilişki yaşayan kadınların, olumsuz olan bu deneyime uyum sağlamasına yönelik tahmin edilebilir davranışlardır (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013) Şiddete maruz bırakılan kadınların verdikleri söz konusu duygusal tepkiler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Şiddet Kaynaklı Travmaya Verilen Duygusal Tepkiler

Şok ve inkâr	İzole edilmiş hissetmek
Korku ve/veya anksiyete	Yoğunlaşmış duygular
Keder	Duygu patlamaları
Suç ya da utanç	Şaşkınlık hissetmek
Reddetme veya küçültme	Aktivitelere karşı azalan ilgi
Depresyon ya da üzüntü	Artan uyarılmışlık hali
Kızgınlık ya da alınganlık	Travmayı yeniden deneyimleme tepkileri
Panik	Çekilmişlik isteği
Endişe	Ağlama nöbetleri
Çaresizlik	Abartılı irkilme tepkileri
Umutsuzluk	Güçsüzlük hissi
Duygusal kopma	
Kaybolmuş veya terk edilmiş hissetmek	
Kontrol etme ihtiyacı	
Duygusal hissizlik	
Güvenmede zorluk	
Duygudurum değişimleri	

Kaynak: Ferencik, S. & Ramirez-Hammond, R. (2013). Trauma-Informed care best practices and protocols for ohio's domestic violence programs. Ohio Domestic Violence Network. 'den uyarlanmıştır.

Şiddete maruz bırakılan kadınlarla çalışanların, kadınların savaşıma ya da donma tepkisini "seçmediklerini" fark etmeleri önemlidir. Kadınlar, yaşadıkları söz konusu olay nedeniyle şaşkınlık ya da utanç hissedebilirler. Yaşadıkları olaya karşı gelmedikleri ve "dondukları" için kendilerini

suçlayabilirler. Bu nedenle, kontrolleri dışındaki bu tepkiler hakkında kadına bilgi vermek, kendisi hakkındaki olumsuz düşüncelerini azaltmada etkili olabilir. Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus, kadın şaşkınlık ya da utanç duyguları içindeyken ona yeni bilgiler öğretilmeye çalışılmamalı, bunun yerine kadının acil ihtiyaçları gündeme alınmalıdır. Travma tetikleyicileri ise geçmişteki travmatik olaya benzer ya da onu hatırlatan durum ya da olaylardır. Söz konusu tetikleyiciler, travmatik durumlara karşı vücudun savaşıma, kaçma, donma tepkilerine neden olur. Tepkiler duygusal ya da fiziksel stres şeklinde ortaya çıkarak, yoğunluğu değişebilmektedir. Bununla birlikte, maruz bırakılan travmaya bağlı olarak çeşitli hafıza sorunları da meydana gelebilmektedir. Kadının bazı olayları hatırlayamaması, kimi zaman doğru söylemediği gibi bir algı oluşturabilir. Bu nedenle gerçeğin ne olduğuna ilişkin keşif yerine, kadının deneyimlerini anlamaya çalışmak daha uygundur. Travma nedeniyle dissosiyasyon (ayrışma) yaşayan pek çok kadın bulunmaktadır. Kadın, maruz bırakıldığı şiddeti, bedeninin dışından izliyor şeklinde bir ifadeye bulunabilir. Kimi zamansa kadınlar, fiziksel şiddete uğramalarına rağmen istismarcısından korkmamaktadır. Bu durum, söz konusu kadınların duygusal olarak kendilerini yaşadıkları olaydan ayırtırdığını göstermektedir. Gerçek olayı hatırlayabilirler, ancak olay sırasında hissedilen korku ve dehşet duyguları, beklendiği şekilde belleğe eşlik etmez. Geceleri uyuyamayan ve tüm günü uyuyarak geçiren bir kadın, sorumsuz ya da değişime dirençli olarak algılanabilir. Oysaki her gece eşinin tecavüzüne uğrayan bu kadın, gece karanlık odada kaldığında travmaya ilişkin geri dönüşler (flashbackler) yaşıyor olabilir. Bu nedenle profesyonellerin bu durumu göz önünde bulundurması gerekmektedir. Travma sonrası meydana gelen diğer bir tepki ise aşırı uyarılma tepkisidir. Bununla birlikte, şiddete maruz bırakılan kadınlarda ani ses ve hareketlere karşı çabuk irkilme ile aşırı tetikte olma tepkileri de oluşabilmektedir. Aşırı uyarılma sayesinde kadınlar, diğer insanların içinde buldukları ruhsal durumları daha kolay fark edebilmekte, bu ise onların kendilerini güvende tutmanın başka bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özünde bu durum kadının güvenliğini sağlayabilmesine yönelik bir mekanizma olarak işlev görmektedir. Aşırı uyarılmaya örnek olabilecek davranışlardan bazıları panik ataklar, gece kâbusları ya da uyumada zorluk, konsantre olmada güçlük, küçük uyarımalara karşı aşırı duyarlılık, abartılı irkilme refleksi, sürekli beklemede olma hali ve gerginlik hissi şeklinde görülmektedir (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013; Van der Kolk, 2020).

Travma Bilgisine Dayalı Yaklaşım

Travma bilgisine dayalı yaklaşıma ilişkin uygulamalar daha çok madde kullanımı, suç, çocuk koruma, ruh sağlığı gibi alanlarda ortaya çıkmış ve daha çok Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, İsveç ve İngiltere gibi ülkelerde kullanılmıştır (Hickle, 2020). "Travma Bilgisine Dayalı Uygulama" ise kavram olarak Harris & Fallot (2001) tarafından kullanılmıştır. Söz konusu yazarların görüşleri, insani hizmetler ve sağlık hizmetlerinde bireysel yaşantılardaki travmatik olayların etkilerinin göz ardı edildiği ve sunulan hizmetlerin bu etkiler bağlamında ele alınması gerektiği şeklinde aktarılmaktadır. Genel olarak travma bilgisine dayalı yaklaşım, özel tekniklere dayanmamaktadır. Söz konusu yaklaşım, bireyleri travmatize edici ortam ve durumlardan uzak, güvene dayalı bir çevrenin

oluşturulmasını hedeflemektedir. Aynı zamanda çevre, muhtemel tetikleyiciler ve tehlikelere yönelik önleyici ve rehabilite edici yönüyle de önem taşımaktadır (Richardson, 2014).

Travma bilgisine dayalı yaklaşım temelde bireylerin travmatik deneyimlerine duyarlı olmayı içeren bir bakış sunar. Bununla birlikte, bireyleri yeniden travmatize edici uygulama ve politikalar yerine, onların güvenliğine odaklanan, etkileşim ve etkinliklerini artırıcı uygulamaları içeren bir yönü de bulunmaktadır (Kulkami, 2018; Harris & Fallot, 2001).

Bu yaklaşım, travmanın birey üzerindeki fiziksel, sosyal ve duygusal etkilerinin bilinmesiyle başlamaktadır. Bu nedenle bireyi merkeze alan bir uygulama olduğu belirtilebilir. Bu noktada ise, travma bilgisinin uygulamaya dahil edildiği bir süreçtir. Her bireyin travmatik deneyimleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle bireyin ne tür başa çıkma mekanizmaları olduğunu bilmek ve bu mekanizmaları nasıl kullanabileceğinin farkında olmak önemlidir. Bilindiği üzere travma, doğal bir afet olayı ya da travmatik bir olaya şahit olmak gibi tek bir olayın sonucu gerçekleşebileceği gibi, uzun dönemde tekrarlayan bir özellik de göstermiş olabilir. Bireylerin travma sonrası kendileri ve dünyaya ilişkin inançları değişebilmektedir. Çaresizlik, dünyayı tehlikeli bir yer olarak görme, kimsenin yardım edemeyeceği ve kimseye güvenemeyecekleri şeklinde inanç geliştirebilirler. Bu gibi tepkiler ise bireylerin, kendilerine sunulacak hizmetlere verecekleri yanıtları etkilemektedir. Dolayısıyla travmatik olay ya da olaylara maruz bırakılan bireylere sunulacak hizmetlerdeki yaklaşım bu çerçevede ele alınmalıdır. Bu kapsamda bireylere sunulacak hizmetlerde göz önünde bulundurulması gereken noktaların başında bireyin kendini güvende hissedeceği, kendi seçimlerini yapabileceği ve anlaşıldığını hissedeceği bir hizmet ortamının sağlanması gelmektedir (Harris & Fallot, 2001).

Bu yaklaşım, fiziksel ve duygusal güvenlik, yardıma ihtiyacı olan bireylerin yeniden travmatize olmasını engelleyici, iyileşmeyi ve bireylerin katılımını destekleyici hizmetlerin düzenlenmesi, uygulanması ve değerlendirilmesini içermektedir. Bununla birlikte travma bilgisine dayalı yaklaşım sosyal hizmet müdahale süreçlerinde de kullanılmaktadır. Bu kullanımda müracaatçının merkezde olduğu uygulamalara yer verilerek güven, saygı, işbirliği, umut ve paylaşılmış güç ilişkileriyle karakterize bir özellik görülmektedir (Levenson, 2020). Bu yaklaşımda uygulanacak ayrı bir teknik ya da kontrol listesi bulunmamaktadır. Bunun yerine kurumsal düzeyde de göz önünde bulundurulmak üzere devam eden bir farkındalık ve hassasiyet çabası ile kendini göstermektedir (Center for Disease Control and Prevention, 2020).

Literatürde travma bilgisine dayalı yaklaşım hakkında bazı temel ilkelerden bahsedilmektedir. Bunlardan ilki, travmayı tanıma ve buna yanıt vermeyle ilgilidir. Kurumlarda hizmet verilen müracaatçı grubu içerisinde travmatik deneyimleri bulunan bireylerin olabileceği, bu nedenle program ve politikalarda söz konusu bireylerin ihtiyaçlarının da dikkate alınması gerekliliği bulunmaktadır. Diğer ilke güvenli bir ortam oluşturulmasıyla ilgilidir. Travma deneyimi olanlar, yeniden travmatize olmayacakları bir hizmet ortamına ihtiyaç duyarlar. Böyle bir ortam ise iş birliği, seçim ve güçlendirme ile birlikte oluşturulabilir. Özellikle istismara maruz bırakılanlar kendilerini daha güçsüz bir yerde konumlandırır. Bu nedenle de sunulacak hizmetlerde seçeneklerinin farkında

olmaları ve bilinçli seçimler yapmaları için desteklenmelidirler. Bununla birlikte travma deneyimine sahip bireyler için en uygun hizmetler, onlar için bir şeyler yapmaktan çok, onların kendileri için yapabilecekleri üzerine kuruludur. Pek çok travmatik deneyim, bireyin üzerinde güç ve tahakküm kurmayı içeren deneyimlere dayanmaktadır. Dolayısıyla içinde güç ilişkisi ve hiyerarşi barındıran hizmetler, bireylerin yeniden travmatize olmalarına yol açabilmektedir. Burada bireylere hizmetlerin sunulma şekli ve hangi hizmetlerin sunulduğu konusunda bilgi verilerek, profesyonel ilişkide saygı, güven ve samimiyete dayalı bir yaklaşım ile yeniden travmatize olma riski azaltılabilir (Infield & Boswell, 2020; Harris & Fallot, 2001).

Travma Bilgisine Dayalı Yaklaşımın Şiddete Maruz Bırakılan Kadınlara Sunulan Hizmetlerde Kullanımı

Kadına yönelik şiddetle ilgili geleneksel hizmet yaklaşımı çoğunlukla hiyerarşik, geçmişteki istismarcı ilişkinin güç ve kontrol durumunu yansıtıcı şekildedir. Oysaki travma deneyimi yaşayanların başvurduğu tüm hizmetlerin, travma bilgisine dayalı yaklaşım temelindeki uygulamalarla bütünleştirilmesi gerekmektedir (Blue Knot Foundation, 2016).

Travma bilgisine dayalı yaklaşım özünde iki temel hususa dayanmaktadır. Bunlardan ilki destek ya da yardım arayan bireylerin travmaya maruz bırakılmış olabileceğidir. İkincisi ise desteğe ihtiyacı olan bireylere yardım sunan sistemlerin, travmanın bireyler üzerindeki etkisini anlamaları ve farkında olmalarıdır (Sullivan vd. 2017). Wilson, Fauci & Goodman'a (2015)'a göre şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik travma bilgisine dayalı yaklaşım temelde altı temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; "*duygusal güvenlik, seçim ilkesi, şiddete yönelik bilgilendirme eğitimi, ilişki geliştirme, bütüncül yaklaşım ve güçlendirme temelli yaklaşımı kullanmadır.*" Kadının duygusal anlamdaki güvenliğini sağlamak, travma bilgisine dayalı yaklaşımın ayrılmaz bir bileşenidir (aktaran Ward-Lasher, Messing & Stein-Seroussi, 2017, s.203).

Travma bilgisine dayalı hizmetlerde doğrudan kadınla çalışan profesyonellerden, karşılama ve güvenlik personeline kadar tüm çalışanların travmanın birey üzerindeki etkileri hakkında bilgisi olmalıdır. Böylece, şiddete maruz bırakılan kadının her etkileşimi iyileşme süreciyle tutarlı olup, yeniden travmatize olma olasılığı azalmış olur (Elliott vd. 2005).

Tablo 2. Travmaya Dayalı Yaklaşımlar

<i>Travma</i>	<i>Travma Bilgisine Dayalı Yaklaşım</i>	<i>Travmaya Özel Yaklaşım</i>
Şiddet ya da zarar verici bir deneyime verilen tepkidir.	Travmanın etkilerine ve travmaya maruz kalanın güvenlik, seçim ve kontrolüne odaklanan hizmetleri içerir.	Doğrudan travmanın iyileşmesine yönelik klinik müdahaleleri kapsamaktadır.

Kaynak: Didyck L., (2016). Literature Review: Trauma Informed Practices and VAW (Violence Against Women Shelters).

Travma bilgisine dayalı yaklaşım, maruz bırakıldıkları şiddet nedeniyle kriz durumundaki kadınların duygusal, sosyal ve fiziksel güvenliklerini sağlama kapsamında da ele alınmaktadır (Radmore, 2018).

Şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik travma bilgisine dayalı müdahalelerde bazı ilkeler öne çıkmaktadır. Söz konusu ilkeler;

- 1) Travma ve etkilerinin kadının davranışları üzerindeki etkisini anlamak,
- 2) Kadının fiziksel ve psikolojik güvenlik alanlarını belirlemek,
- 3) Güçlendirme yaklaşımını kullanmak,
- 4) Kadının günlük yaşamında istismarın etkilerini anlamasına yardımcı olmak,
- 5) Kadının yaşamı üzerinde yeniden kontrol kazanması yönünde fırsatlar sağlamaktır (Sullivan vd. 2017).

Travma ile çalışan uzmanlar bireysel danışmanlık, destek grupları, krize müdahale ya da günlük iletişimlerinde travmaya maruz bırakılan kadınların yalnız olmadıkları ve şiddetin sorumlusunun kendileri olmadığı duygusunu hissettirmelidir. Aynı zamanda travmanın yaygın etkilerinden olan konsantre olmada zorluk, uyku sorunları, çabuk irkilme gibi tepkilerini anlamalarını sağlama ve iyileşmeleri yönünde bilgi, beceri ve zaman konusunda onlara yardımcı olmalıdır. Her bireyin maruz bırakıldığı travmaya verdiği yanıt farklıdır. Bu nedenle, şiddete maruz bırakılan kadınlarla çalışan profesyonellerin bu hususu göz önünde bulundurmaları önemlidir. Travma bilgisine dayalı programın uygulandığı bir sığınma evinde kalan kadınlarla gerçekleştirilen bir araştırmada söz konusu programın, hizmet alan kadınların öz yeterliliklerinin artırılması, güçlenmeleri ve depresif semptomlarının azaltılmasında oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçlara ulaşmada profesyonellerin cesaretlendirici, empatik ve saygıya dayalı yaklaşımlarının önemli olduğunun altı çizilmekle birlikte, travmanın neden olabileceği etkiler konusunda da kadınlara psiko-eğitim vermenin yararlı olduğu vurgulanmaktadır (Sullivan vd. 2017).

Phillips vd. (2015, s.3-5) yaptıkları meta-analiz çalışmasında, bazı temaların öne çıktığı saptanmıştır. Bunlar;

- Kadının travma deneyimi hakkında paylaştıklarını dikkatli bir şekilde dinlemek, güvenliği, iyileşmesi ve iyilik halini desteklemeye odaklanmak. Tüm programlarda kadının kendi deneyimlerine yönelik uzman olduğu bakış açısı bulunmakla birlikte, kararları ve seçimleri desteklenmektedir.
- Travmanın, maruz bırakılanlar üzerindeki etkilerine yanıt veren bir hizmet ortamı oluşturmak. Birçok programın duygusal olarak güvenli bir ortam sağlama çabalarının merkezinde, yargılayıcı olmayan bir ortam, taciz edici davranışları hiçbir şekilde yansıtmamak, güç ve kontrol dinamiklerini hatırlatıcı, cezalandırıcı, sert kural ve davranışlarda dâhil olmak üzere, kadınların daha fazla travmatize olmasını önlemeye yönelik bir özen bulunmaktadır.

- Travma, iyileşme ve travmayı hatırlatıcılar hakkında bilgi vermek. Travmaya verilen tepkileri normalleştirme amacıyla bilgi sağlanmaktadır. Söz konusu bilgilerin verilmesiyle, daha önce şaşırtıcı ya da zorlu görünen pek çok davranış, daha anlaşılabilir hale gelmektedir.
- Travma bilgisine dayalı yaklaşımın bir parçası olarak, çalışanların ikincil travmatizasyonlarının önlenmesi amacıyla iyilik halini göz önünde bulundurmak. Bu noktada süpervizyon çalışmalarına ağırlık verilmektedir.

Travma bilgisine dayalı yaklaşım temelde kadının fiziksel güvenliğini sağlamanın yanı sıra duygusal güvenliğini de sağlamakla özdeşdir. Bu noktada kadının ekonomik kaynaklara erişimini kolaylaştırmak, fiziksel güvenliğini sağlamak, yasal koruma sağlamanın ötesinde, kadının güçlenmesi, zorluklarla mücadele kapasitesinin artırılması, şiddetin travmatik etkilerinden kurtulması ve yaşamını yeniden planlaması yönünde çalışmaların yürütüldüğü bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle içerici, damgalamaktan uzak ve kadının yeniden travmatize olmasını sağlayacak her türlü eylemden kaçınılan bir özellik arz eder (National Center on Domestic Violence, Trauma, and Mental Health, 2019).

Hizmet ortamlarındaki pek çok uygulama, travmaya maruz bırakılanların travmatik tepkilerini yeniden tetikleyebilir ve duygusal olarak güvensizleştirici ve güçsüzleştirici bir deneyim olarak ortaya çıkabilir (Elliott vd. 2005). Örneğin bazı sığınma evlerindeki kısıtlayıcı kurallar (dışarı çıkma yasağı, günlük işlerin yapılması vb.) istismar edici ve kontrolcü ilişkiyi hatırlatabilir ve kadının seçim yapmasını kısıtlayabilir (Ward-Lasher vd. 2017). Oysaki travma bilgisine dayalı yaklaşım, hizmet sunumunu travma bilgisi kapsamında gerçekleştirir. Başka bir deyişle, temel bir travma anlayışına sahip olmakla birlikte, travmanın kadın üzerindeki etkileri, travmayı tetikleyebilecek unsurların neler olduğunun göz önünde bulundurulması ve sunulmasını içerir. Aşırı uyarılma, bunaltı ve travmaya verilen diğer tepkiler, başka ruh sağlığı sorunları olarak görülebilmektedir. Oysaki bu tepkiler, travmatik deneyimlere ilişkin yanıtlardır ve sıklıkla bu anlamda gözden kaçırılmaktadır (Ferencik & Ramirez-Hammond, 2013).

Tablo 3. Travma Bilgisine Dayalı Yaklaşım

Güvenlik – fiziksel ve duygusal
Güven– hizmet sağlayıcılar ve kadın arasında zaman içerisinde oluşur
Güçlendirme ve beceri kazandırma
Kadının seçim ve kontrolünü arttırmak
İşbirliği – gücü paylaşmak
Olumlu ilişki deneyimleri kurmak
Travmanın etkilerini, dinamiklerini ve yaygınlığını kavramak
Kadının baş etme ve kültür gibi farklılıklarını göz önünde bulundurmak

Kaynak: Blue Knot Foundation, (2016). Trauma-informed Practice: How important is this for domestic and family violence services'den uyarlanmıştır.

Travma bilgisine dayalı yaklaşımı kullanan kurumlar, yönetimden, hizmet sunumuna kadar değerlendirilmeli ve travmanın kişinin yaşamını nasıl etkileyebildiği konusunda temel bilgilere sahip olmalıdır. Güvenlik, samimiyet, seçim, iş birliği ve güçlendirme, travma bilgisine dayalı yaklaşımın temel prensipleridir. Fiziksel ve psikolojik anlamdaki güvenlik, bu sürecin temel bir bileşenidir. Çünkü şiddete maruz bırakılan pek çok kadın, bedeninde, ilişkilerinde, hatta en güvenilir yer olması beklenen evinde dahi güvenli hissetmemiştir (Blue Knot, 2016).

Travma bilgisine dayalı yaklaşımda bazı temel alanlarda bütünleştirici hizmetler sunulur. Bunlar, tanışma, değerlendirme, kaynakların koordine edilmesi ve savunuculuk, krize müdahale, ruh sağlığı ve madde kullanımı, ebeveynliğe yönelik destek ve sağlık desteğidir. Şiddet nedeniyle travmaya maruz bırakılan kadınlarla çalışırken güvenilir bir ilişki geliştirmek önemlidir. Kadından bir şey yapması istendiğinde, kendisine yardım edilmesi için önerilen şeyi yapmak gerektiğini düşünebilir. Bu, genellikle, otoriter istismarcı ilişkide kadının yineleyen şekildeki deneyimlerini içselleştirmesi sonucu meydana gelmektedir (Elliott vd. 2005).

Bununla birlikte, kadınlara yönelik güvenli barınma ihtiyacı sağlayan sığınma evlerinin de hizmet sunum şeklini travma bilgisine dayalı yaklaşım doğrultusunda düzenlemesi önemlidir. Travma bilgisine dayalı yaklaşımın uygulandığı programlara sahip sığınma evlerinde, güvenli, samimi, kültüre duyarlı, mümkün olduğunca ev ortamını yansıtacak bir ortam bulunmaktadır. Kadınlar için egzersiz yapabilecekleri alanlar, açık hava oyun alanları, vakit geçirebilecekleri hobi bahçeleri düzenlenmektedir. Bununla birlikte sığınma evi personeli, ilk kez yerleşen kadınlarla öncelikle güvene dayalı bir ilişki oluşturmaya çalışmaktadırlar. Ayrıca kadınları, gönüllü destekleyici faaliyetlere katılmaları için davet etmektedirler. Kadınların meydan okuyucu davranışlarının travmaya verilen normal tepkiler ya da baş etme stratejisi olduğu konusunda bilgilendirilmektedirler. Öte yandan programlar, kadınların bireysel ihtiyaçları ve amaçlarına odaklanmıştır. Sığınma evlerinde iş eğitimi ve istihdama destek, ekonomik ve maddi yardım, güvenlik planı, sağlık taramaları ve eğitimi, bütçe ve finans eğitimi gibi konularda bütüncül ve kültüre duyarlı hizmetler sunulmaktadır. Ayrıca, pek çok programdaki personel, kadının zorlayıcı duygularla baş edebilmesine yönelik uygulanabilir, farkındalık temelli beceriler geliştirmektedir. Kültüre duyarlı pratiklerde ise kadınların kendi geleneklerine uygun yemek yapabilecekleri alanlar oluşturulmasına, en çok kullanılan dillere göre işaretler ve materyaller oluşturulmasına dikkat edilmektedir. Sığınma evindeki kurallar sıklıkla gözden geçirilmektedir. Kurallar güç ve kontrol dinamiklerini yansıtacak üsluptan uzak, seçim ve kararı kişiye bırakan, güvenliği sağlama amacıyla, izleme amacından uzak bir tarzda belirlenmelidir (Phillips vd. 2015). Goodman, Sullivan & Wilson (2016) travma bilgisine dayalı programlarda "*duygusal anlamda güvenli bir ortam, kadının seçim ve kontrolünü kolaylaştırma, iş birliği, başa çıkmayı kolaylaştırma ve güçlendirme*" gibi bazı temel ilkelerin bulunduğunu belirtmektedirler.

Travma bilgisine dayalı yaklaşım ilkeleri çerçevesinde hizmet veren bir örgüt aşağıda yer alan göstergeleri kullanabilir (Warshaw, Tinnon & Cave, 2018).

1- Fiziksel ve duyuşsal çevreye ilişkin düzenlemeler yapılmalıdır. Aşırı gürültülü bir ortam, karışıklık, gizlilik gibi konulara dikkat edilmesi gerekir. Dış mekanlara erişim, aydınlatma ve görünür çıkışların sayısı göz önünde bulundurularak her birey için hareket ve fiziksel güvenlik ön plana alınır.

2- Personelin, travma ve etkileri konusunda beceriye ve eğitime sahip olması önemlidir. Hizmet alan bireylerle iş birliğine dayalı ilişki kurulmasına özen gösterilir.

3- Saygı, seçim ve şeffaflık temelinde duygusal güvenliği sağlayıcı ortamlar oluşturulur.

4- Katı kuruluş kuralları, gizlilik ihlali, diğerlerinin travmatik öykülerini dinlemek zorunda kalmak gibi durumların oluşmasının önüne geçilmelidir.

5- Kurallar daha az sayıda, esnek, cezalandırıcı olmayan daha çok rehberliğe dayalı bir biçimde yapılandırılmalıdır. Hizmet alanların kurallara ilişkin geribildirimleri doğrultusunda kurallar yeniden şekillendirilebilir. Kuralların kişiyi merkeze alan, yazılı, herkes için uygun nitelikte olmasına özen gösterilir.

6- Kurumda kadınlar ve çocukların kendilerini rahat hissedebilecekleri uygun fiziksel mekân düzenlemeleri yapılmasına dikkat edilir. Bu tür düzenlemeler sessiz, dinlendirici ayrı bir fiziksel ortam, müzik ya da sanatla ilgilenilebilecek düzenlemeler şeklinde olabilir.

7- Personel krize müdahale ve önleme konusunda travma bilgisine dayalı yaklaşımlar konusunda eğitim almalı ve herhangi bir duygusal strese ilişkin durumda müdahale edebilmelidir.

8- Kurumda aile içi şiddet, cinsel saldırı, takip gibi konularda bilgiler içeren yazılı materyaller bulunabilir.

Ülkemizdeki kadın sığınma evi yapılanmasına bakıldığında ise çalışma ilkelerinin toplumsal cinsiyete duyarlı, kadın odaklı yaklaşım esasında, kadın adına kararın alınmadığı ve kadınların güçlendirilmelerinin esas olduğu, sığınma evinde düzenlenen faaliyetlere katılımın gönüllük esasına dayalı ve zorlamanın bulunmadığı, hizmet verenlerin kadın adına herhangi bir sınırlamada bulunmadığı şeklinde düzenlendiği görülmektedir (Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik). Bununla birlikte yukarıda yer alan esaslar çerçevesinde travma bilgisine dayalı yaklaşım esasında ki bir kuruluş düzenlemesinin daha nitelikli hizmet sunumu sağlayacağı değerlendirilmektedir.

SONUÇ

Travma bilgisine dayalı yaklaşım özünde, bireyi yeniden travmatize edici her tür çevre, ortam, söylem, tutum ve davranıştan uzak bir yaklaşım içerisinde olmayı içermektedir. Fiziksel ve duygusal güvenlik, kendi kararını verme, psikoeğitim, samimiyete dayalı güven ilişkisi içerisinde olmak gibi ilkeler temelinde şekillenen söz konusu yaklaşım, şiddete maruz bırakılan kadınların yeniden travmatize olmalarını engellemek ve nitelikli hizmetlere erişimlerini sağlamak açısından önem taşımaktadır. Bu kapsamda şiddete maruz bırakılan kadınlara sunulan hizmetlerin, uygulanan

politika ve programların, kadınların yaşadıkları durum ve sorunun dinamikleri temelinde ele alınarak sunulması, söz konusu hizmetlerin nitelik ve işlevini arttıran önemli unsurlardandır. Şiddet durumunda kadını korumak üzere barınma ve güvenlik ihtiyacını sağlamak, yasal prosedürleri işletmek, sağlık işlemlerini başlatmak önemlidir. Ancak, kadınların ihtiyacına yönelik sunulan tüm hizmetlerde travmatik bir durum olan şiddetin kadın üzerindeki etkileri, kadının bu duruma verdiği tepkiler, hâlihazırda travmayı arttıran tetikleyiciler gibi konularda profesyonellerin bilgilendirilmesi, uygun fiziksel ve duygusal ortamların oluşturulması, başka bir deyişle travma bilgisine dayalı yaklaşımın kullanılmasının daha işlevsel olacağı değerlendirilmektedir. Güvenlik, güçlendirme, iş birliği ve bilgilendirmeye dayalı ilkelere sahip olan travma bilgisine dayalı yaklaşım, herhangi bir müdahale yöntemi olmayıp, şiddetin kadın üzerindeki travmatik etkilerinin bilinmesi ve hizmetlerin buna yönelik planlanması ile düzenlenmesini içeren bir yaklaşımdır.

Ülkemizde şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik sunulan hizmetlerde özellikle kadına doğrudan hizmet sağlayan sığınma evi, kadın danışma merkezi, şiddet önleme ve izleme merkezi gibi kuruluşlarda travma bilgisine dayalı yaklaşım kapsamında düzenlemelerin yapılması, programların uygulanması, idareden sorumlu, profesyonel ve hizmet sağlayıcıların bilgilendirilmesi, uygun fiziksel ve duygusal ortamların hazırlanması önem arz etmektedir. Bu nedenle de kadın ile kurulacak mesleki ilişkide, sunulan hizmetlerde güç ve hiyerarşiye dayalı bir etkileşimden kaçınmak, iş birliğine ve güçlendirmeye dayalı bir yaklaşım benimsemek çok önemlidir. Temelde bir güç ve tahakküm ilişkisinden doğan şiddete maruz bırakılan kadınların en uzak olması gereken ortam, bunu hatırlatacak ve yeniden travmatize edecek bir ortamdır. Dolayısıyla şiddet ile çalışan aktörlerin bu bilinci taşıması ve çalışmalarında buna yer vermesi oldukça önemlidir. Uluslararası uygulamalarda travma bilgisine dayalı yaklaşım doğrultusunda programların geliştirildiği ve hizmetlerin içerisine dahil edildiği bilinmektedir. Ancak ülkemizde şiddete maruz bırakılan kadınlara sunulan hizmetlerde travma bilgisine dayalı yaklaşımı esas alan uygulamaların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile temel ilkeleri ve kapsamı aktarılan travma bilgisine dayalı yaklaşım doğrultusunda uygulamaların düzenlenebileceği düşünülmektedir.

Bununla birlikte, akademik alanda da şiddete maruz bırakılan kadınlara yönelik travma temelli çalışmalara ağırlık verilmesi konunun görünür olması açısından yarar sağlayabilir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Andreasen, N. (2011). What is post-traumatic stress disorder? *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 13(3), 240-243.
- Anyikwa, V.A. (2016). Trauma-informed approach to survivors of intimate partner violence. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 13(5), 484–491.

- Bayram, S., Duman, R.N. & Demirtaş, B. (2018). Üç insan, bir olay, üç farklı travmatik deneyim süreci. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi*, 1(1), 165-182.
- Blue Knot Foundation (2016). Trauma-informed Practice: How important is this for domestic and family violence services? <https://www.blueknot.org.au/Home/Front-Page-News/ID/46/Trauma-informed-Practice-in-Domestic-and-Family-Violence-Services>.
- Center for Disease Control and Prevention, (2020). Infographic: 6 Guiding Principles to a Trauma-informed Approach. https://www.cdc.gov/cpr/infographics/6_principles_trauma_info.htm.
- Didyck, L. (2016). Literature Review: Trauma Informed Practices and VAW Shelters. <http://opendoorsproject.ca/bringing-trauma-informed-practices-to-womens-vaw-shelters/>
- Dong, X. (2021). Traumatic events and health: An ecological and life course perspective. *Innovation in Aging*. 5(1), 425.
- Elliott, D.E., Bjelajac, P., Fallot, R.D., Markoff, L.S. & Reed, B.G., (2005). Trauma-informed or trauma-denied: Principles and implementation of trauma-informed services for women. *Journal of Community Psychology*, 33(4), 461–477.
- Ferencik, S. & Ramirez-Hammond, R. (2013). Trauma-Informed care best practices and protocols for ohio's domestic violence programs. Ohio Domestic Violence Network. <https://vawnet.org/material/trauma-informed-care-best-practices-and-protocols-ohios-domestic-violence-programs>.
- Goodman, L., Sullivan, C. & Wilson, J. (2016). Development and validation of the trauma-informed practice scales. *Journal of Community Psychology*. 44(6), 747-764.
- Harris, M. & Fallot, R. (2001). *Using trauma theory to design service systems. New directions in mental health services*, Jossey-Bass, 89, Spring.
- Herman, J. (2015). *Travma ve iyileşme şiddetin sonuçları ev içi istismardan siyasi teröre*, Literatür Yayınları, 3. Baskı.
- Hickle, K. (2020). Introducing a trauma-informed capability approach in youth services. *Children and Society*. 34(6), 537-551.
- Infield, M. & Boswell, K. (2020). *Trauma-informed approaches. What they are and how to introduce them*. New Philanthropy Capital (NPC). <https://www.thinknpc.org/resource-hub/trauma-informed-approaches/>.
- Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik. (2013, 5 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 28519). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>.

- Kulkami, S. (2018). Intersectional trauma-informed intimate partner violence (IPV) services: Narrowing the gap between IPV service delivery and survivor needs. *Journal of Family Violence*. 34(4), 55-64.
- Levenson, J. (2020). Translating trauma-informed principles into social work practice. *Social Work*. 65(3), 288-298.
- National Center on Domestic Violence, Trauma, and Mental Health, (2019). Creating Trauma-Informed Services: Tipsheet Series A Trauma-Informed Approach to Domestic Violence Advocacy. http://nationalcenterdvtraumamh.org/wpcontent/uploads/2012/01/Tipsheet_TI-DV-Advocacy_NCDVTMH_Aug2011.pdf.
- Phillips, H., Lyon, E., Fabri, M. & Warshaw, C. (2015). Promising Practices and Model Programs: Trauma-Informed Approaches to Working with Survivors of Domestic and Sexual Violence and other Trauma. National Center on Domestic Violence, Trauma and Mental Health. <http://www.nationalcenterdvtraumamh.org/publications-products/promising-practices-and-model-programs/>.
- Radmore, L. (2018). Women Against Abuse Case Management Manual. The Oak Foundation. https://www.womenagainstabuse.org/assets/media/Case_Management_Manual_Final_with_Live_Links.4-13-18.pdf.
- Richardson, S. (2014). Awareness of trauma-informed care. https://www.socialworktoday.com/archive/exc_012014.shtml.
- Sullivan, C., Goodman, L., Virden, T. & Strom Ramirez, R. (2017). Evaluation of the effects of receiving trauma-informed practices on domestic violence shelter residents. *American Journal of Orthopsychiatry*. 88(5), 563–570.
- Van der Kolk, B. (2020). *Beden kayıt tutar travmanın iyileşmesinde beyin, zihin ve beden*, Nobel Yaşam Yayınları, İstanbul, 9. Basım.
- Ward-Lasher, A., Messing, J. & Stein-Seroussi, J., (2017), Implementation of trauma-informed care in a housing first program for survivors of intimate partner violence: A case study. *Advances in Social Work*, 18(1), 202-216.
- Warshaw, C., Tinnon, E. & Cave, C. (2018). *Tools for Transformation: Becoming Accessible, Culturally Responsive, and Trauma-Informed Organizations An Organizational Reflection Toolkit*. National Center on Domestic Violence <https://traumainformednc.org/resources/tools-for-transformation-becoming-accessible-culturally-responsive-and-trauma-informed-organizations-an-organizational-reflection-toolkit-2/>.